

DOĞU İSLAM DÜNYASINDA VE BATI AVRUPA'DA ÜNİVERSİTELERİN KURULUŞU

Prof.Dr.Bekir KARLIĞA*

Ortaçağın başlarında Batı Dünyası, tarihin en karanlık dönemlerinden birini yaşıyordu. Gerek ekonomik, gerekse kültürel alanda çok geriydi. Ünlü "İmperium Romanum" un parçalanarak Doğu ve Batı Roma adı altında ikiye bölünmesi ve daha sonra Kuzey'den gelen kavimlerin istilası sonunda Avrupa kıt'ası tam bir kargaşa içine sürüklenmişti.

Buna mukabil, bütün tarihi boyunca katı çöl hayatının sıkıntılarını aşarak insanlığın ortak değerlerine hiçbir katkıda bulunmamış olan Arap toplumu, İslam'ın zuhuru ile birlikte çeyrek asırlık zaman zarfında devrinin iki süper devletlerinden birini ezip geçmiş, diğerini de etkisiz hale getirmiştir. Hz.Peygamber'in hicretinin birinci asrı tamamlandığında Hindistan'dan Atlas Okyanusu'na kadar olan kadim medeniyetlerin topraklarının büyük bir kısmı müslümanlar tarafından fethedilmişti.

Bu çok hızlı gelişmeleri yine aynı hızla ilerleyen kültürel gelişmeler izledi. Gerçekten çok tutarlı ve sağlam bir dünya görüşü getirmiş olan Kur'an'ın verdiği azimle müslümanlar kısa zamanda kendilerinden önceki kültür kaynaklarının hepsini elde etmesini bildiler. Ancak düşüncenin bütün ürünlerini, kendi ortak bilim ve kültür dili olan Arapça'ya aktardılar.

Batı dünyası Haçlı Savaşları esnasında, Endülüs'te ve Sicilya'da karşı karşıya gelip tanışma imkanı bulduğu üstün İslam kültür ve uygarlığına hayran olmuş ve bu kültür ve uygarlık değerlerini elde edebilmek için yoğun bir çalışma içine girmiştir.

Papa II.Sylvestre'in gayretleriyle İslam Kültür ve uygarlığına ilgi başlamış, Katedral Okulları'nın islah edilip yayılmasıyla bu ilgi hızla artarak neticede Batı'da üniversitelerin kurulması sonucunu doğurmuştur. İslam bilim ve düşüncesini öğrenmek için Endülüs'e ve Ortadoğu'ya gelen batılı öğrenciler, İslam düşüncesinin ortak dili olan Arapça'yı öğrenmişler ve kısa zamanda antik düşüncenin ürünleriyle beraber İslam düşüncesinin özgün eserlerini Batı dünyasının ortak bilim ve kültür dili olan Latince'ye aktarmışlardır.

Tercüme hareketinin yayılması ve üniversitelerin kuruluşu ile birlikte asırlardır derin bir uykuya dalmış olan Batı dünyası uyanmaya başlamış ve müteakip asırlarda da büyük bir bilim ve kültür devrimini gerçekleştirerek Rönesans'ı hazırlanmıştır.

Bilindiği gibi, VIII. Yüzyılda Batı Avrupa'da Roma devrinden kalan okullar yıkılmıştı. Kiliselerin çevresinde kümelenmiş olan dini okullarda ise Hristiyan akâidinin esaslarından başka bir şey öğretilmiyordu. Sadece gramer, hitabet ve dialektikten oluşan Trivium derslerine -o da dini konuların gerektirdiği çok az bir miktarda- veriliyor, Quadrivium ise okutulmuyordu. Doğru dürüst Latince bir mektup dahi yazanların bulunmadığını gören¹ Charlemange kilise ve manastırlarda dini eğitimin yanısıra edebiyat ve gramere ağırlık verilmesini ve lâik okulların açılmasını istedi. Bu okulların açılışında Güney'den gelen İslam tehlikesinin de etkisi olduğu anlaşılıyor. Nitekim 769 yılında İspanya'da doğan Agobard, müslümanların İspanya'yı fethetmeleri üzerine yurdunu terkederek, 792'de Lyon'a göçeder. 804'te papazlık mesleğine intisap ederek 816'da Lyon Başpiskoposu olur ve Charlemange'ın gerçekleştirdiği reformların mimarlığı görevini üstlenir. Agobard'ın hemşehrisi olan diğer bir İspanyol Théodulfe d'Orléans (öl.821) da "Carolingie" rönesansının gerçekleştirilmesinde önemli bir kültür adamı olarak görev alır².

Ancak Charlemange'ın iktidarını kültür çelenkleriyle donatan en önemli isim, hiç şüphesiz ki ünlü düşünür Alcuin(öl.806) olmuştur. Daha da önce de belirttiğimiz gibi Charlemange'ın sarayında dersler veren Alcuin VI. yüzyıldan itibaren canlı bir kültür merkezi

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
1 Etienne Gilson, La Philosophie au Moyen Age, 188-189
2 Etienne Gilson, a.g.e., 190

olan İngiltere'nin York kentinde yetişmişti. Aslında III. Asırda Roma İmparatoru Severe'in York'ta ölmesi, 306'da Büyük Konstantin'in burada imparator ilan edilmesi eskiden beri York kentine ayrı bir özellik kazandırıyordu. 596'da Papa Grégoire'in Britanya'yı hıristiyanlaştırmak üzere misyonerler göndermesiyle burada bir kültür muhiti teşekkül etmişti. İşte Alcuin bu kültür muhitinde Egbert'e öğretiliyordu. Egbert'in yakın arkadaşı burada Trivium ve Quadrivium derslerini okutuyordu. Daha önce de Saygıdeğer Bede burada dersler vermişti³.

Kıta Avrupası'nda durgunlaşan fikir hayatı, Britanya adalarında oldukça canlıydı. 778'de Alcuin, York'ta ders vermeye başladı, kısa sürede ünü bütün Avrupa'yı sardı. Charlemagne'ın daveti üzerine 781-790 yılları arasında geçici olarak; 793'ten ölümüne kadar da devamlı olarak imparatorun saray okulunda özel dersler verir ve bir taraftan da eğitimin yaygınlaştırılması için çalışır.

Daha sonra Fulda Psikoposu Bangulf Kilise ve Manastır Okulları'nı yaymaya başlar. Üniversitelerin kuruluşuna kadar Avrupa'daki kültür merkezi bu okulların çevresinde halklanır. Manastır Okulları'nın "dahili" kısmı, yalnız manastırlarda yaşayan rahiplere aittir. "Harici" kısmı ise, ruhbanlığın dışındaki diğer kilise mensuplarının yetiştirilmesi amacıyla güdüyor⁴. Bilahere kentlerdeki büyük kilisenin çevresinde Katedral Okulları açıldı. Bunlara Psikopos veya Papaz Okulları da deniyordu. Kentin Başpiskoposu, genellikle bu okulların da müdürüydü. Bu Katedral Okulları kısa zamanda gelişerek devrin en büyük bilim ve kültür merkezleri haline aldı. Leon, Reims Chartres ve Paris Katedral Okulları bunların en ünlülerindendi. Bilahere bu okullar üniversitelerin kurulmasında da çekirdek rolünü oynayacaklardır⁵.

Bu okullarda öğrenim "Yedi Hür San'atlar" dan oluşuyordu. Buna dayalı olarak hitabet ve henüz adı Logique olmamış olan Dialectique okutuluyordu. Aristoteles mantığının yalnızca kategoriler (Catégories Prédicaments) ve önermeler (Periermenias De l'Interprétation) biliniyordu. Aritmetik, Müzik, Geometri ve Astronomiden oluşan Quadrivium ise bu dersleri okutacak kimse bulunmadığı için çoğunlukla okutulamıyordu⁶. X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Aristoteles'in Kıyas ve Burhan teorilerini anlatan I. ve II. Analitikler kitabı Boece'nin daha önce bu konuyla ilgili açıklayıcı yazılarına dayanılarak okunuyordu. I. ve II. Analitiklerin asıl metni Batı'da ancak XII. yüzyıldan sonra tanınacaktır. Alcuin'in hocası olan Egbert'e göre yedi hür san'atlar, insan düşüncesinin mahsulü olamazlardı. Tanrı, onları başlangıçta tabiatın içinde varetmiş, ancak diğer tabiat kanunları gibi bunları da insanoglu keşfetmiştir⁷.

X. yüzyılın son yılları ile XI. yüzyılın ilk yıllarında papalık görevine gelmiş olan daha önce zikrettiğimiz Papa II. Sylvestre, bu monoton bilim ve kültür hayatını yeniden canlandırıp Avrupa'nın gelecek bin yıllık kaderini değiştirecek hareketin ilk startını veren kişi olur. Asıl adı Gerbert olan bu Papa, Fransa'nın Aquitaine eyaletindeki Aurillac kentinde dünyaya gelir, burada öğretim gördükten sonra Cluny'li rahip Odon tarafından sert bir eğitimden geçirilir. Aurillac Benedectine Kilisesi rahibi olan Gireaud Barcelona kontu Borrel'den, İspanya'daki kiliselerde rahiplerin yetiştirilmesi için imkan sağlanmasını ister. Kontun bu teklifi kabul etmesi üzerine genç Gerbet'i Barcelona'ya gönderir. Burada uzun süren bir eğitimden geçer. Barcelona'dan Kurtuba'ya giden Gerbert burada Arapça öğrenir ve İslam bilimlerinden haberdar olur⁸. Müslüman bir öğretmenden "yasaklanmış olan müsbet ilimleri nasıl öğrendiği ve mualliminin kızını ayartıp kitapları nasıl çaldığı" ⁹ hakkında daha sonra efsanevi rivayetler nakledilen Gerbert'in Kurtuba'ya gidip gitmediği tartışmalı olsa da İslam ve bilim düşüncesinin etkisinde kaldığı ve bu düşünceyi Avrupa'ya getiren ilk kişi olduğu muhakkaktır¹⁰. Katalogne'deki Saint Marie de Ripole Manastırı'nda Arapça'dan mahalli dillere (Romance) tercüme edilmiş bulunan

3 Daha önce geçen Hristiyan Düşüncesinin Boyutları bölümüne bakınız

4 Etienne Gilson, a.g.e., 191

5 Will Durant, Histoire de la Civilization, l'Age de la Foi, III., 437

6 Montgomery, Watt, İslam'ın Avrupa'ya tesiri, 75

7 Etienne Gilson, a.g.e., 191

8 Etienne Gilson, a.g.e., 228; Pierre Brunet, Histoire de la Science, Antique et Moyen Age, 330

9 Pierre Brunet, a.g.e., 330; Montgomery Watt, a.g.e., 67; Etienne Gilson, a.g.e., 228

10 Emile Bréthier, La Philosophie au Moyen Age, 77

Astronomi, Matematik ve Tıbbıa dair eserleri okuyup istifade ettiği bilinmektedir¹¹. Zengin kütüphanede çalışıp, burada ya doğrudan Arapça kaynaklardan veya bunların tercümelerinden Matematik ve Astronomiye dair eserleri öğrenir, dolayısıyla Sylvestre'in Arapça öğrenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Hele o günlerde Katalogne'ye kadar gidip te Batı dünyasının gözalıcı kenti olan Kurtaba'yı ziyaret etmiş olması Arap bilim ve düşüncesinin hayranı olan bir kişi içi hiç te garip deđildir¹². Barcelonalı Lobito'nun onun için Arapça'dan Astrolojiye dair eserler tercüme ettiğini Mann kaydetmektedir¹³.

Daha sonra Kont Borrel, Gerbert'i Roma'ya götürerek Papa XII.Jean'a takdim eder. Mann'ın ifadesine göre, " O sıralarda İtalya'da Astronomi ve Müsiki bilgisi son derece yetersiz olduğu için, Papa Gerbert'in bilgisine hayran olur ve onu Almanya ve İtalya İmparatoru olan Otto'ya takdim ederek, Aritmetik ve Astronomide yetenekli olan bu gencin bu alanların doktoru olarak ders vermesinin sağlanmasını ister"¹⁴. Böylece imparator ailesiyle tanışan Gerbert'in yıldızı parlıyor. Otto'nun halefleri de onu desteklemeye devam ediyorlar. I.Otto'nun ölümünden sonra Gerbert, Reims Başpiskoposu Adelberth'in daveti üzerine gelip buradaki Manastır Okulu'nda dersler veriyor¹⁵. 982'de Bobbio Piskoposu 991'de Reims Başpiskoposu,998'de Ravenne Başpiskoposu oluyor. Papa V.Gregoire'in ölümü üzerine 999 yılında imparator III. Otto'nun da desteğiyle adıyla papalık makamına oturuyor. Ancak kısa bir süre sonra 1003 yılında III.Otto gibi o da zehirlenerek öldürülüyor¹⁶.

Gerbert'in papalık mevkiine oturmasıyla birlikte onun geliştirmeye çalıştığı yeni fikir hareketi, bütün Avrupa'yı sardı. Gerbert, devrinin diğer kilise mensupları gibi yalnız Tirivium'tu değil, müslüman ilim adamlarının eserlerine dayanarak Quadrivium'tu da iyi biliyor ve derslerinde okutuyordu. Artık kilise mensupları arasında bu iki alanda ders veren hocalar görülmeye başlamıştı. Gerbert'in öğretim metodu hakkında bilgi veren tarihi Richer, onun yalnız bir eseri takrir etmekle yetinmeyip birkaç eserden yaptığı derlemelerle, bir konuyu değişik perspektiflerden sergilemeye çalıştığını belirtiyor ki bu metod Ortaçağ Avrupa'sı için oldukça yeni sayılırdı. Dialectique okuturken Aristoteles'in eserlerinin yanısıra, Boécé'in şerhlerinden de yararlanıyordu. Porphyrius'un İsağoge'sini öğrencilere okuturken hatip Victorinus'un tercümesinin yanısıra, Boécé'in tercümesinden de takip ediyordu. Boece'in on kitap halindeki şerhlerine dayanarak ieron tarafından çevrilmiş olan Topikleri anlatıyordu¹⁷.

Kendisi de önermeler konusunda III.Otto'ya sunduğu "De Rationaleet Ratione Uti" isimli bir eser yazmış ve önermelerin geçerliliği konusunu incelemişti. "Geometri" ve "Liber de Astrolabio" isimli iki eseri daha bulunmaktadır ki özellikle sonuncusu, Arapça kaynaklara dayalı olarak Astrolabi (usturlab) Batı dünyasına ilk kez tanıtılmaktadır¹⁸. Derslerinde İspanya'dan getirdiği veya müslümanların yaptıkları modellere göre kendisinin bizzat hazırladığı küreleri kullanıyor, özel bir gözlem aracıyla yıldızları inceliyordu¹⁹. Bir büyük saat ve bir org yaptığı da söylenir²⁰. Kilise ilahilerinin belirli usullerle okunması konusunda da Arapça musikiye dair eserlerden yararlandığı ve böylece Batı edebiyatının oluşumunda önemli bir yer tutan gezgin halk şairlerinin (Troubadure) yetişmesine zemin hazırladığı bildirilir²¹.

Bilim ve kültürün hayranı ve koruyucusu olan Gerbert, kendisinden istenen herhangi bir şeyi yerine getirirken karşılığında mutlaka bir kitap veya eserin kopyasını istemiş. Nitekim

11 A. Cortoberria Beitia, L'Etude des Langues au Moyen Age chez les Dominicaines, 6

12 Celal Mazhar, Hadaret-ül İslam, 498

13 K. H. Mann, The Lives of the Popes in the Early Middle Ages, V.15, (nakleden:Celal Mazhar, a.g.e, 497)

14 K.H. Mann, a.g.e., 16 (nakleden: Celal Mazhar, 498)

15 Celal Mazhar, a.g.e., 498

16 Celal Mazhar, a.g.e., 501

17 Emile Bréhier, La Philosophie du Moyen Age, 77; Etienne Gilson, La Philosophie au Moyen Age, 228

18 Pierre Duhem, Le Systeme du Monde, III, 265

19 Emile Bréhier, a.g.e., 77

20 Celal Mazhar, a.g.e., 500

21 Celal Mazhar, a.g.e., 500

Treves'li Remy, Astronomi dersi için kendisinden bir küre istemiş, o da bunu Stacee'nin bir şiiri olan Achilleide'nin kopyası mukabilinde vermişti²². İtalya, Belçika, Fransa ve Almanya'daki nadir eserlerin nüshalarını toplatarak kütüphanesinde bir edebiyat bölümü teşkil etmişti. Eski latin yazarlarını örnek alarak bir Hristiyan tiyatrosu meydana getirmeleri için çevresindeki rahip ve rahibeleri teşvik etmesi sonucu Gundersheim rahibesi Hrotsivita, Terence tarzında tiyatro eseri yazmıştı²³.

XII. Yüzyıl'da yazılmış bazı tarihler Gerbert'in ondalık sistemi ve hatta Abac'ı ilk kez müslümanlardan öğrenip Avrupa'ya getirdiğini söylerse de bu tartışmalıdır²⁴. Ancak o zamana kadar Avrupa'da Romen rakamlarının kullanıldığı ve bunun da gerek matematiksel işlemlerde, gerekse cebirsel işlemlerde çok zorluk çıkardığı bilinmektedir. Sözelimi 3847 rakamı Arap rakamlarıyla dört hane işgal ederken, Romen rakamlarıyla (MMMDCCLXXXVIII) onbir hane işgal etmekteydi. Sayılar büyüdükçe bu iş, içinden çıkılmaz bir hal alıyordu ve Romen rakamları cebir işlemleri için hiç de elverişli değildi²⁵. Arap rakamlarının Avrupa'da yaygınlaşmasında Gerbert'in ve öğrencilerinin etkisi büyük olmuş, nihayet Pisa'lı Leonardo (isminin yazılışı Arap isimlerinin yazılışını anımsatırcasına, Leonardus filius Bonacci-Bonacci oğlu Lenoardus şeklinde idi) 1202 yılında yayınlacağı "LiberAbaci" isimli eseriyle, "Romen rakamları" yerine Avrupa'da "Arap rakamları" nı kullanmaya başlayacaktır²⁶.

Worlander'in deyimiyle "bir nur gibi parlayan" bu büyük ruh kısa görüşlü çağdaşlarına uğursuz bir büyücü gibi görünür²⁷.

Gerbert'in açtığı çığır kısa zamanda genişler. En önemli kültür merkezi olarak da onun bir öğrencisi ve frankların Sokrates'i diye anılan²⁸ Chartres'li Fulbert'in yönetimindeki Chartres Okulları görünür. Fulbert 990 yılında bu kentte psikoposlar için bir oluk açar ve 1006 tarihinden 1028 tarihine kadar Chartres Psikoposu olarak bu okulun gelişmesinde önemli bir rol oynar. Böylece milâdi 1000. yılların başında Avrupa tarihinin seyrini değiştirecek modern bilim ve düşüncenin çekirdeği Paris yakınlarındaki bu kentte teşekkül etmeye başlar²⁹. Chartres kentinde edebiyat, tarih ve antik kültüre ilişkin o günkü Avrupa'nın sayılı kitaplıklarından birisi kurulur³⁰. Hocası Gerbert'in yolunda giden Fulbert, Aristoteles'in, Boece'in ve Çicerodin bilim ve dialectique ile ilgili eserleri okuttuğu gibi, Gerbert'in mantıkla ilgili eserine de ek olarak okutur. Dialektiğin Hristiyan dini ve akaidi ile ilgili konularda çok temkinli kullanılması gerektiğini, aksi takdirde inançları zedeleyeceğini belirten Fulbert "İlahi sırlar insanların tartışması için değil iman gözünün (görmesi) için ilham edilmiştir. İnsan zekası ilahi nizamın esbabını delillerle açıklayamaz" diyordu³¹.

Fulbert'ten sonra Chartres okullarının başına Yves de Chartres (öl. 1028) geçer.

Chartres okullarının en parlak dönemi ise Chartres'li Bernard (öl.1124 veya 1130) zamanına rastlar.

Daha sonra Chartres okulunun başına geçen Gilbert de la Porree (öl. 1154) Thierry (öl. 1154) ile ünlü İslam filozofu İbn Sina, Chartres'li ilahiyatçıların dünyasına yerleşir.

Böylece Chartres'dan yetişen düşünürler Batı'nın aydınlanmasında önemli rol oynamışlardır. Ve bu okul Ortaçağ Avrupa'sı için çok önemli olan bir görevi ifa ettikten sonra yerini üniversitelere bıraktı. Nitekim Paris Üniversitesi'nin çekirdeğini de Chartres'li öğretim elemanları teşkil edecektir.

Bilindiği gibi IX. yüzyıldan beri gelişen eğitim anlayışı ile Leon, Reims, Chartres, Paris, Auxerre, Aurillac Saint-Gall, Tours gibi merkezlerde kilise okullarının yanında kütüphaneler de

22 Etienne Gilson, a.g.e., 229; Emile Bréhier, a.g.e., 76

23 Etienne Gilson, a.g.e., 229

24 Clerval, Les Ecoles de Chartres au Moyen, a.g.e., 110 (Nakleden: Emile Bréhier, La Philosophie du Moyen Age, 78)

25 Emile Bréhier, a.g.e., 76

26 Emile Bréhier, a.g.e., 105

27 Etienne Gilson, a.g.e., 260

28 Emile Bréhier, a.g.e., 124

29 Etienne Gilson, a.g.e., 261

30 Emile Bréhier, a.g.e., 158

31 Etienne Gilson, a.g.e., 268

kurulmaya başlanmıştı. 860 yılında Saint Gall kütüphanesinde ancak 860 kitap bulunuyordu³². Ancak Chartres Okulları'ndaki canlı fikir hayatı ile istisna faaliyetleri de hızlanmıştı. İslam dünyası örnek alınarak yapılan çalışmalar sonucunda XII. yüzyılda Saint Vincent kitaplığındaki kitapların sayısı 11000 adete ulaşmıştı.

Buna mukabil İslam ülkelerinde kitap yayını Avrupa ülkeleri ile kıyaslanamayacak derecede geniş ve çoktu. IX. yüzyılın sonlarında Sahib İbn Abbad'ın (öl. 995) kitaplarının katalogunu Ebu'l-Hasan el Beyhaki bizzat gördüğünü ve bunun on cildi bulunduğunu belirtir³³. Doğu İslam Dünyası'ndaki kütüphanelerin zenginliğini, İbnü'n Nedim'in (öl. 995) el-Fihrist'indeki kitaplar göstermektedir. Batı İslam dünyasında X.yüzyılda kütüphaneler zengin katalogları dolduracak büyüklüğe ulaşmıştı. Ünlü Endülüs Emevi hükümdarı el-Hakem zamanında (öl. 976) Kurtuba'daki sarayın (Kasr, İspanyolca Alcasar) yanında

yaptırılmış olan kütüphanenin herbiri 50 varak olmak üzere 44 adet fihristi bulunuyordu³⁴. Yalnız hükümdarlar değil Müslüman, Gayr-ı müslim ahalinin de özel ve zengin kitaplıkları vardı. Aişe bint Ahmed'in kendi adına kütüphanesi bulunduğu gibi, Yusuf İbn İsmail gibi Yahudi zenginlerinin de özel kitaplıkları vardır³⁵.

Bu dönemde Avrupa'da nadir bulunan kütüphanelerdeki eserlerin çoğunluğu, Hıristiyan akâidi ile ilgiliydi. Nitekim Saint-Gall kütüphanesinde IX.yüzyılda felsefi eser olarak yalnızca Apulee'nin mantıkla ilgili eserleri, Cassidore, Seville'lı İsidore, Bede, Alcuin'in eserleri ve Aratus'un Les Phenomenes isimli eseri bulunmaktaydı. X.yüzyılda ise bunlara Boece'in La Consolation'u, Lucain'in La Pharsale'ı, Scipion'un Le Songe'u (Macrobe'nin şerhi ile birlikte) ilave edilmişti. Emile Brehier'in ifadesiyle, "saydıklarımız bize entelektüel ufkun ne kadar dar olduğunu gösteriyor. Hem de kültürün yalnızca kitaba dayandığı bir çağda"³⁶.

Ortaçağ'da kiliselerin etrafındaki okullarda; genellikle, ilkin Mezmûrları ile öğrenime başlanır, daha sonra Kitab-ı Mukaddes'in diğer bölümleri öğretilirdi. Mütaâkiben Latin papazlarının metinleri, ardından da klasik dönem Latin müelliflerinin eserleri okutulurdu. Öğrencinin güzel konuşma kabiliyetini geliştirmek için ayrıca Rhetorik (Hitabet) dersi verilerdi. Triviumun en zor dersi ise mantık idi³⁷. Mantık söylene geldiği gibi gerçeği bulmanın aracı olmak yerine, öğrencinin daha iyi tartışma yapabilmesine imkan sağlıyordu.

XIII. yüzyılda, bir bölgede yaşayan halk; çocuklarını, o bölgede mevcut olan bölge okulları niteliğindeki "Studium Particulae" ye gönderebilirdi. "Studium Generale" ise, ayrı ayrı bölgelerin çocuklarının eğitim gördüğü bir öncekinden daha geniş eğitim kurumlarıydı. "Studium Solomne", hem daha geniş kitlelere hitap ediyor, hem de yüksek seviyede eğitim veriyordu. Nihayet bir veya bir kaç bölgenin en önemli metropolünde, yüksek seviyede eğitim veren kurumlar ile bu kurumlarda görev yapan öğretim üyesi ve okuyan öğrencilerin toplamının yer aldığı öğretim kurumlarına ise Üniversite adı veriliyordu³⁸.

Kilise okullarının yanı sıra XII. yüzyıldan itibaren zengin aile çocuklarına eğitim veren özel okullar -kilise mensuplarının çok direnmesine rağmen- belirmeye başlamıştı. Ancak bu özel okullar Kilise etkinliğinin en güçlü olduğu İtalya'da daha çoktu. 1076 yılında -Kronikçi Odefredus'un belirttiğine göre- Pepe adında bir papaz, Bologne şehrinin "Studium Generale"inde hukuk alanında öğrencilere konferanslar vermeyi denedi.³⁹ O zamana kadar yalnız Trivium zaman zaman da Quadrivium derslerinin okutulmasına aşına olan Latin öğrenim kurumları için bu değişiklik anlamlı

32 Emile Bréhier, Histoire de la Philosophie, I, 549

33 Yakut el-Hamevi, Mu'cemul-Üdebi, II, 315; Ahmet Çelebi, İslam'da Eğitim ve Öğretim Tarihi, 148

34 İbn Hazm, Cemharetul Ensabi'l-Arab, 92; İbnü'l-Ebbar, el-Hulle, 103

35 İbn Beşküval, es-Sile, II, 654; J. Ribera, Disertacionesy Opusculos, 199-202 (nakleden: M.

Annan, Devlet-ül İslam, fi'l Endelüs, II, 507

36 Emile Bréhier, Histoire de la Philosophie, I., 500

37 Will Durant, Histoire de la Civilization L'Age de la Foi, III, 439

38 Etienne Gilson, La Philosophie au Moyen Age, 391

39 Rashdall, H., The Universities of Europe in the Middle Age, I, 113

idi. Onun yerine geçen İrenius ta halifenin izinden giderek Kilise hukukunun yanısıra Roma hukuku ile ilgili konferanslar verdi ve çok büyük rağbete mazhar oldu⁴⁰. İrenius'tan sonra "dört doktor" diye bilinen Bulgarus, Martinus, Jacobus ve Hugo, Justinien Kanunnameleri'ni ders programına alarak modern Batı hukukunun temellerini atmaya çalıştılar. Böylece Avrupa'nın ilk üniversitesi kurulmuş oldu. Ancak bu, (Bologne Üniversitesi) gerçek anlamda bir üniversite olmak yerine, hukuk derslerinin ağırlıkta olduğu bir üniversite idi⁴¹.

Diğer taraftan eskiden beri Salerno kentindeki piskopos okulunda ilkel bir biçimde tıp derslerinin okutulduğu bir kısım bulunmaktaydı. Müslümanların Sicilya'yı fethetmesiyle birlikte İslam tıbbına dayalı ve uygulamaya yönelik bilgiler yayılmaya başladı. Fakat Norman istilası ile birlikte Salerno Tıp Okulu önemini yitirdi ve kapanmaya yüz tuttu. Ancak bilim ve felsefe dostu ve hamisi II.Rogers'ın

İslam bilimleri ve tıbbına özel ilgi göstermesi sonucu Salerno Tıp Okulu yeniden canlandırılarak ilk Tıp Fakültesini ihtiva eden bir üniversite durumuna getirildi⁴². Nitekim esrarengiz bir kişiliğe sahip olan Afrika'lı Konstantin ve Bath'lı Adalarbu üniversitesinin bulunduğu kentte tıp ve felsefeye dair birçok eseri Arapça'dan Latince'ye tercüme edeceklerdir⁴³.

1222 yılında Bologna Üniversitesi'nden bir grup öğretim elemanı Padoa'ya gelerek burada tıp, san'atlar ve hukuk öğrenimini geliştirdiler. Nitekim XIV. yüzyılda Padoa Üniversitesi, Avrupa'nın en canlı üniversitelerinden biri haline gelecektir. Aynı zamanda İbn Rüşdçüler'in merkezi durumunu alacaktır⁴⁴.

1223'te imparator II.Frederic Napoli Üniversitesi'ni kurar. Michel Scott burada Arapçadan latinceye birçok eserler çevirir⁴⁵. Daha sonra Papa IV.Innocent Roma Üniversitesi'ni kurar.

Ne var ki bugünkü anlamda ilk Üniversite Paris Üniversitesi olacaktır. Notredame Kilisesi piskoposlarından ünlü Champeaux'lu Guillaume Notredame'in arka boşluklarında verdiği derslerle gerçekten entellektüel bir hava yaratmıştı. Chartres Okulları'nın da geliştirmiş olduğu bu entellektüel hava neticesinde İtalya, Almanya ve özellikle İngiltere gibi Avrupa'nın muhtelif bölgelerinden pekçok öğrenci Paris'e gelmeye başladı. Sein nehrinin sol yakasında Saint Genevieve tepesinin sırtlarında -daha sonra Quartier Latin adıyla şöhret bulacak olan⁴⁶ mahalde- Avrupa'nın ört bir yanından gelen öğrencilerin devam ettiği okullar kümelendi. 1170 yılına doğru bu okullar üniversite nitelikte eğitim vermeye başlamışlardı. Nihayet 1200 yılında kral Philippe Auguste ve Papa III.Innocent Quartier Latin'deki okulların hepsini bir çatı altında toplayarak Paris Üniversitesi'ni kurdular. Ancak kuruluşunun resmîyet kazanması, Papa'nın Paris temsilcisi Robert de Courcon'un 1215 yılında onaylayarak yayınladığı "Universitas Magistorum et scholorium Parisiis Studentium" başlığını taşıyan kararname ile olmuştur⁴⁷.

Paris Üniversitesi'nde Theologie (İlahiyat), Kilise Hukuku (Droit Canonique) Tıp ve San'atlar (Trivium ve Quadrivium'dan oluşan Yedi Hür San'atlar'ın okutulduğu bölüm) fakülteleri bulunmaktaydı. Öğrenim, Yedi Hür San'atlarla başlıyor, ilahiyatla son buluyordu. Zaten Ortaçağ eğitiminin belli başlı amacı halka din bilgisi vermek ve bu konuda onları aydınlatmaktır. Yüksek öğrenim ise bu ihtiyaç gözönünde bulundurularak planlanmıştı. Kitap çok az olduğu için dersler konferanslar şeklinde cereyan ediyordu. Öğrenciler yerde oturuyor ve notlar alıyorlardı. Öğretmenler ise derslerini notlara bakarak değil, ezbere vermek zorundaydılar⁴⁸. Skolastik tartışma (Scholastica Disputatio) metoduna sıkça kullanılan Evet ve Hayır (Sic et Non) yönteminin hakim olduğu derslerde, problem ortaa konulduktan sonra bir taraf kutsal kitaplarda ve kilise büyüklerinin

40 Will Durant, a.g.e., III, 440

41 J.D. Bernal, Materyalist Bilimler Tarihi, I, 210

42 Celal Mazhar, a.g.e., 524

43 Bkz., İslam Düşüncesi'nden Batı Düşüncesine

44 Will Durant, a.g.e.,III, 443

45 Celal Mazhar, a.g.e., 523

46 Okullar semti olan bu bölgede o tarihlerde öğrenciler kendi aralarında bile Latince konuşmak zorunda oldukları için buraya Latin Mahallesi (Quartier Latin) deniyordu (Will Durant, a.g.e., III.,454)

47 Etienne Gilson, a.g.e., 393

48 H. Rashdall, a.g.e., I, 445

sözlerinden yararlanarak konuyu olumsuz şekilde (Non) savunuyor, karşı taraf ta yine aynı metotla olumlu (Sic) olarak savunmaya çalışıyordu⁴⁹. Beş yıl öğrenim gördükten sonra öğrenciler sözlü sınava tabi tutuluyordu. "Responcio" denilen ve sorulan sorulara sözlü cevapları ihtiva eden sınavın sonunda "Déterminatio" denilen, bir konuyu muhtelif açılardan ele alarak savunmak zarureti bulunan sınavı başarı ile bitirenlere "Baccalarii" unvanı veriliyordu⁵⁰. Baccalorie imtihanını başarmış olan öğrenciler üç yıl daha eğitim gördükten sonra, hocasının tavsiyesi üzerine rektörün seçtiği bir heyetin huzurunda ve açık sınavdan geçiriliyordu. Bu sınavda başarılı olanlara, her yerde ders verebileceğini belirten bir lisans (icazet) veriliyordu ve artık bu kişi bir "Docteur" ünvanını kazanıyordu⁵¹.

Girişte herhangi bir imtihan yoktu. Öğrenim paralıydı. Para veremeyen öğrenciler muhtelif kaynaklardan burs alabiliyorlardı. Bir belgeye göre 1374 yılında Oxford'da bir öğrencinin yıllık derse yazılma ücreti 20 Şilin'di.⁵² Öğrenciler kiraladıkları özel evlerde veya kilisenin hayır kurumları tarafından tesis edilen yerlerde kalıyorlardı. Bu amaçla, Jocius de Londre ve Robert de Sorbon tarafından yurtlar kurulmuştu.

Paris üniversitesi kendisini, Tanrı tarafından yeryüzüne indirilmiş olan ilahi bilginin merkezi sayıyordu. Nitekim Jean gerson, 7 Kasım 1405'te Kral VI. Charles'in huzurunda okuduğu nutukta, bilimin, Hz. Adem ile yeryüzüne indirilmiş olduğunu, Hz. Adem'den "İbranilere, onlardan Hz. İbrahim vasıtasıyla Mısırlılar, buradan Atina'ya, oradan Roma'ya ve buradan da Paris'e geçmiş olduğunu" belirtiyordu⁵³.

Paris Üniversitesi'nin kurulmasında Papa, Kral'dan daha fazla gayret sarfetmişti. Zira, Latin Mahallesi'nde toplanmış olan eğitim kurumları nda gelişen serbest fikirler, yalnızca Fransa'da değil, bütün Avrupa'da etkili oluyordu. Çünkü Avrupa'nın her tarafından öğrenci gelmekteydi. Papa III. Innocent bu nedenle bütün Hristiyan dünyaya, dini inançlarını öğretip Hristiyanlığı anlatmak üzere yüksek seviyede bir eğitim merkezi kurarak Hristiyan akidesine karşı belirtilen sapkınlık (héresie) cereyanına ve serbest fikirlere karşı durmak istiyordu⁵⁴. Ama Paris Üniversitesi'nin çekirdeğini Chartres Okulları'nda yetişmiş olan elemanlar teşkil ediyordu ve elemanlar İslâm ilimlerinin etkisiyle Aristoteles'i tanımışlardı. Bu sebeple üniversitenin kuruluşundan çok kısa bir süre sonra arapçadan tercüme edilen eserler ve Aristoteles'in fikirleri yayılmaya başladı. Böylece Kilise tarafından kabul edilen klasik eğitimin ana unsuru olan Yedi Hür San'atların yanısıra Fizik, Metafizik ve Ahlâk gibi disiplinler de ilgi çekmeye başladı. Öğrencilerin dini konuları anlatmada bir tartışma aracı olmaktan öte değer vermedikleri Diyalektik, gerçeği bulmada bir araç (organon) olarak ele alınmaya başlamıştı. Bu gelişmeler gerek Skolastik eğitim için, gerekse kilisenin inanç manzumesi için birer tehlike teşkil ediyordu. İlahiyattan bağımsız bir bilim anlayışı dini ve resmi inanç için zararlıydı⁵⁵.

Bağımsız bilim ve düşünce anlayışının en canlı temsilcileri İbn Rüşd'cüler (Avéroroiste) Paris Üniversitesi'nin özellikle (Yedi Hür San'atlar) fakültesinin kürsülerini ellerine geçirmişlerdi. Serbest düşünceye karşı, kilisenin kontrolünde ve emrinde bilim ve düşünceye taraftar olanlar ise, aydın kitlelerin gözünde arka planda kalmışlardı. Diğer taraftan Paris'te gelişme istidadı gösteren bu fikirler yalnız buraya inhisar etmeyecek, kısa zamanda bütün Hristiyan alemine yayılacaktı. Bunun için acil tedbir almak gerektiği kanısına varan Kilise, 1210 yılında toplanan Provençal Konsili'nde Sens Başpiskoposu Pierre de Corbeil'in düşünceleri doğrultusunda Aristoteles'in ve onun Müslüman şârihlerin Fizik ile ilgili eserlerin gerek özel okullarda, gerekse umuma ait okullarda okutulmasını yasaklamayı kararlaştırdı⁵⁶.

49 Will Durant, a.g.e., III, 456

50 Bu terimin Arapça "Bi Hakki'r-Riaye" keli,mesinden alınmış olduğu sanılmaktadır. Bkz. Aydın Sayılı

51 H. Rashdall, a.g.e., I,468-470

52 Will Durant, a.g.e., 453

53 Etienne Gilson, La Philosophie au Moyen Age, 194

54 Etienne Gilson, a.g.e., 394-395

55 Etienne Gilson, a.g.e., 386

56 Etienne Gilson, a.g.e., 387

1251'te Papa'nın Paris temsilcisi Robert de Courcon tarafından onaylanıp açıklanan bir kararname ile, Aristoteles mantığının okunmasına izin veriliyor, ancak Fizik ve Metafizik ile bunlardan müslüman düşünürlerin yaptıkları telhislerin okutulması yasaklanıyordu⁵⁷. Bu yasaklama kararına gerekçe olarak David de Dinant ile Amaury, Béneve kimliği hakkında bulunmayan İspanyalı Mauritius'un rafizi fikirlerinin yaygınlaştırılması gösteriliyordu. "*Non legatur libri Aristoteles de Metaphysics et Natural Historia, nec summa de iisdem aut doctrina Magistri David de Dinant, aut Amarucci haeretici, aut Mauriti Hispani*"⁵⁸

Papa IX. Grégoire 1231 yılında bu yasak kararını yineledi. Bu yasaklama önceleri yalnız Paris Üniversitesi'ne inhisar ederken, Papa IV. Innocent yasaklama kararını 1245'de Toulous Üniversitesi'nde teşmil etti. Aynı yasağı Papa IV. Urbain 1263 yılında yeniledi⁵⁹.

Papalığın amacı, bütün ilimleri ilahiyatın emrinde ve hizmetinde olmasıydı. Yoksa bağımsız bir ilim zarar getirirdi. Kutsal kitabın ve kilise babalarının yazılarıyla öteki ilahiyat kitaplarında çözümlenmeyen konularda felsefi spekülasyonlar gereksizdi. Bilim ve felsefe ancak ilahiyatın emrinde olursa gerçeği bulmaya vasıta olabilirdi⁶⁰.

Fransa'da Paris Üniversitesi'nden ayrı olarak, 1432'de Fransa'nın en büyük üniversitelerinden birisi haline gelecek olan Angers'te bir üniversite, Toulouse'da bir üniversite bulunuyordu. Fakat en ünlü üniversite Montpellier Üniversitesi idi. Salerno Tıp Okulu'yla aynı seviyede bir tıp okulu bulunan Montpellier'de arapların ve yahudilerin ortak çabasıyla ve Papa IV. Nicolas'ın emriyle 1289 yılında

Montpellier Üniversitesi kuruldu. Ancak burada da ağırlık merkezi yine Tıptadır. Montpellier'deki tıp araştırmaları Rönesans döneminde etkili olacaktır⁶¹.

İngiltere'de ise Üniversite Fransa'dan bir süre sonra kurulmuştur. 1133 yılında Paris'li bir din adamı (Robert Pullen) İngiltere'ye giderek Oxford'da konferanslar verince Oxford Okulunun ünü yayıldı. Kısa zamanda "Studium Generale" hüviyetini kazanan bu okul, 1209'dan sonra ama kesin olarak belirlenemeyen bir tarihte üniversiteye dönüştürüldü. Paris Üniversitesi model olarak aynı şekilde dört fakülte açıldı. Fakat üniversitede görev alan Roger Bacon, Adam Marsh, Thomas d'York ve Robert Grosseteste gibi ünlü bilgilerin rehberliğinde Oxford Üniversitesi, bilim modeli olarak klasik mantığı, bilgin modeli olarak da Aristoteles'i değil, ünlü İslâm bilgini (Arap Alhacen'i) İbn-ul Heysem'i ve tecrübi bilimleri model alır. Etienne Gilson'un deyimiyle "Oxford Üniversitesinin metafizikçileri, pozitif bilimle uğraşan ilim adamlarının gerisine itilmişti."⁶² Başka bir ifadeyle Fransız düşüncesi Platon ile Aristoteles'i uzlaştırmaya çalışan Yeniplatoncu İslâm meşşai geleneğinin devamı olan Aristoteles mantığının dinin emrine vermeye çalışırken, İngiliz düşüncesi Fizik ve matematiği dinin emrine verecekti. Bu konuda Arap bilgilerinin eserleri onlara ilham kaynağı olacaktı⁶³.

1209'da bugünkü Cambridge Üniversitesi'nin bulunduğu yerde Oxford öğrencilerinden birisi bir kadını öldürür. Köylüler de öğrencilerin bulunduğu evi basarak birkaçını öldürürler. Bu olaya tepki göstererek Oxford'daki görevlerini bırakan hocalar, bugünkü Cambridge'in bulunduğu yerde barakalar yapıp dershaneler açarlar. Böylece içaçıcı olmayan bir olay, dünyanın en ünlü üniversitelerinden birisinin kurulmasına neden olur⁶⁴.

İslam dünyası ile sınır komşusu olan İspanya'ya gelince, henüz milli birlik kurulup tek bir devlet teşekkül etmediğinden küçük devletçiklerden oluşuyordu. Müslümanlarla sürekli mücadele içinde bulunmalarına rağmen Hristiyan devletçiklerden ara ara Hristiyan öğrenciler veya gezginler Endülüs İslam Devleti'ne geliyor ve buradaki yüksek kültür ve medeniyet seviyesini hayranlıkla

57 Etienne Gilson, a.g.e., 387

58 Etienne Gilson, a.g.e., 387

59 Emile Bréhier, Histoire de la Philosophie, I, 601, 684, 685

60 Etienne Gilson, a.g.e., 397

61 Will Durant, a.g.e., III, 449

62 Etienne Gilson, a.g.e., 397

63 Etienne Gilson, a.g.e., 397

64 Will Durant, a.g.e., III, 452

izliyorlardı⁶⁵. Nitekim 1085 yılında Toledo'nun zaptından sonra, 1150 yıllarında burada Bağdat'daki Beyt-ül Hikme'yi andıran bir tercüme okulu kurulur. İspanya'da üniversitelerin kuruluşu XIII. asırda gerçekleşir. 1205'de Castille Devletinde Palencia(Valencia),1227'de Leon Devleti'nde Salamanca, 1254'de Seville (İşbiliyye) de birer üniversite kurulur. 1300'de Catalogne'da Lérída (Laride) Üniversitesi, 1304'de Valldoid(Beledel, Velid) Üniversitesi kurulur⁶⁶.

Müteakip yıllarda Avrupa'nın diğer bölgelerindeki üniversiteler teşekkül eder. 1337'de Prag, 1364'de Harkow ve 1367'de Viyana üniversiteleri faaliyete geçer⁶⁷.

Üniversitelerin kuruluşu ile Avrupa'da Kilise'nin sultasından nisbeten uzak ve Theologíe'den bağımsız bilim ve araştırma imkanı ortaya çıkar ki Rönesans'ın hazırlanmasında bunların büyük rolü olmuştur. Üniversitaire eğitiminin ortaya çıkışı Avrupa'da bilimin gelişme sürecinin tabii bir uzantısı mıydı, yoksa başka etkenlerin de rolü olmuş muydu? George-el Makdisi'nin de belirttiği gibi, Üniversite kavramı Grek ve Romen dünyasının bir ürünü değildir⁶⁸. Öyleyse üniversitelerin kuruluşu VI. yüzyıldan itibaren çok yavaş bir tempo ile gelişen bilimsel ve felsefi düşüncenin nihayet XII.yüzyılda ulaşmış olduğu merhalenin tabii bir sonucu olabilir miydi? George-el Makdisi ile birlik olup⁶⁹ böyle düşünülse bile, bu gelişmenin ana motivini araştırmak gerekmez mi? Bir ana motiv araştırılınca da karşımıza Papa II. Sylvestre ile başlayan İslami ilim ve kültürü ile yakın temas ve bunun ardından kurulan Chartres Okulu, bu okulda okutulan Müslüman düşünürlerin yorumladığı Aristoteles ve Platon düşüncesi, sonra Paris Üniversitesinin ilk yaptığı iş olan Aristoteles'in Arapça tercümelerinin yayılması faaliyeti gibi kilometre taşları bizi doğrudan İslam bilim ve düşüncesine götürmez mi? Teşkilat ve yönetim biçimi aynıyla İslam medreseleri gibi olmasa da, eğitim ve öğretim tarzı, içeriği ve ruhu bakımından Avrupa Üniversiteleri, İslam medreseleri ile paralellik göstermektedir.

Bologne Hukuk Fakültesi ile Bağdat Fıkıh Okulları (Hukuk Fakültesi) şekil ve metodu bakımından birbirine benzediği gibi⁷⁰ Salerno Tıp Okulu da İslam Tıp öğrenimine göre tanzim edilmişti⁷¹ Paris Üniversitesi'nin ve diğer Batı Üniversitelerinin birçoğunun kuruluşunda etkili olan vakıf özelliğinin Nizamiye ve öteki İslam üniversitelerinde karşılaştığımız sultanların ve devlet ricalinin vakıflarıyla yaşama sistemine benzediği kuşkusuzdur. Paris Üniversitesi'nin Nizamiye Medresesi'nden etkilendiği insaf sahibi birçok batılı yazarlar tarafından da ifade edilmiştir⁷².

Bilindiği gibi; İslam'ın ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim 'in ilk inen bölümü "Oku"⁷³ ayetidir. Hz. Peygamber, bu emir doğrultusunda hareket ederek okuma yazma oranı son derece düşük olan çöl toplumunun "ümme" ferdlerini 23 yıl gibi kısa bir zaman zarfında o günkü dünyanın iki süper gücü ile yarışacak düzeye çıkardı. Nitekim peygamberliğinin ilk yıllarında Mekke'de okuma yazma bilenlerin sayısı 20 kişiyi aşmazken⁷⁴ Medine'de arkadaşlarının en seçkinleri bütün günlerini bilgi öğrenmekle geçiriyorlardı. Hz. Peygamberin okuma yazmaya verdiği önem o kadar barizdir ki, Bedir savaşında esir düşen Mekkelilerden ferd başına 400 dirhem (gümüş para) fidyeye alırken, Medine'li on çocuğa okuma yazma öğretene bedelsiz olarak salıvermişti⁷⁵.

Daha Peygamber'in hayatında başlayan bu kültür seferberliğinin merkezini Peygamber'in mescidi ve onun çevresindeki sofalar teşkil ediyordu. Camiler bu öğretim kurumu olma özelliğini uzun asırlar devam ettirdiler. Camilerde kurulan ders halkalarında, Arap dili, Arap edebiyatı, dini ilimler okutuluyordu. Zamanla camilerde birden fazla ders halkalarının teşekkül etmesi, bu ibadet mahallerinin sukunetini bozduğundan camilerin arka tarafında eyvan denilen kısımlar ilave edilerek

65 Bkz., İslam Düşüncesinin Batıya Geçiş Yolları

66 Will Durant, a.g.e., III, 452

67 J.D. Bernal, Materyalist Bilimler Tarihi, I, 210

68 George el-Makdisi, The Rise of Colleges, 224

69 George el-Makdisi, a.g.e.,224

70 George el-Makdisi, a.g.e.,262

71 George el-Makdisi, a.g.e., 261

72 Reuben Levy, A Baghdad Chronicle, 193; Philip K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, II, 631

73 A'lak,1

74 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, II, 69

75 Muhammed Hamidullah, a.g.e., II, 75

burada öğretimin sürdürülmesi uygun bulundu. Ayrıca halifelerin saraylarında özellikle hanedan mensuplarının eğitimi için kurulmuş bulunan okullarda seçkin öğrenciler de öğrenim görüyorlardı. Diğer devlet görevlilerinin ilim adamlarının evleri de birer ilim ve edebiyat merkezi fonksiyonunu icra ediyordu. Şiir ve edebiyatı milli bir zevk haline getirmiş olan Arap toplumu, bu meclislerde

gerek dini, gerekse din dışı edebiyat ürünlerini zevkle öğreniyordu.

Ancak dini ilimlerden bağımsız tecrübi bilimlerin okutulup öğretilmesi isteği, kısa zamanda müzlümanlar arasında Antik bilimler merkezinin doğmasına neden oldu. Bu amaçla Halife Me'mun 832 yılında Bağdat'da ünlü Beyt-ül Hikme'yi kurdu. Burada Antik kültürlerden tercüme yapıırken, diğer yandan da bu kültür kaynaklarının tanıtılmasına çalışılıyordu. Yine aynı dönemde kurulmaya başlayan rasadhanelerde astronomiye ait bilgiler verilirken, hastanelerde de tıp dersleri veriliyordu⁷⁶. Böylece dahe erken çağda cami dışında öğrenim müesseseleri teşekkül etmeye başlamıştı.

Ancak öğretim, bina ve yönetim bakımından bir bütünlük teşkil eden sistemli öğretim kurumları ilkin büyük Türk hükümdarı Sultan Alparslan 'ın ve Melikşah'ın vezirlerinden ünlü Nizam-ül Mülk tarafından 1065 yılında Bağdat'da kurulan Nizamiye Medreseleridir⁷⁷. Bu medreselerde resmi görevi din hizmetleri olmayan, sırf öğretimle görevli hocalar ders veriyordu. Her konunun ihtisas yapmış ayrı bir profesörü (müderri) vardı. Müderrilerin de ayrıca yardımcıları (Mu'id) bulunuyordu. Öğrenciler parasız öğrenim gördükleri gibi, ayrıca geçimlerini sağlamak üzere kendilerine burslar veriliyordu. Nizamiye medreseleri, Bağdat'tan sonra Nişabur, Herat, İsfahan, Basra, Merv ve Amul gibi büyük yerleşim merkezlerinde de açılmıştı⁷⁸.

Nizamiye Medreseleri, kendinden sonra bütün İslam dünyası için örnek teşkil etmiş ve kurulan sistem XIX. yüzyılın sonuna kadar İslam ülkelerinin büyük bir kesiminde model olarak alınmıştı.

Ortaçağ Batı dünyası ile İslam dünyasındaki eğitim anlayışı çok önemli bazı temel farklılıklar göstermekteydi. Ortaçağ boyunca Avrupa'da bilimin ana karakteri, dini olmasıydı. Yani bilimle uğraşanlar aynı zamanda kilise mensubu idiler. VI. yüzyıldan üniversitelerin kuruluşuna kadar bilinen bütün düşünürler, Kilise mensupları idi. Bu durum aslında Rönesans sonrasına kadar da devam edecektir. Halbuki İslam dünyasında İslam'ın zuhurundan kısa bir süre sonra profan bilim adamları yetişmeye başlamıştı. Gerek Mu'tezile, gerekse Beyt-ül Hikme'de çalışan Süryani mütercimler din görevlisi

olmadıkları gibi, ortaya koydukları pratikle ilgili düşüncelerinde serbest idiler. Nitekim, daha erken dönemde Madiyyün ve Zenadikadenilen serbest düşünürler ile, Felasife adını alacak Kindi, Farabi ve İbn Sina gibi devrin en gözde ilim ve fikir adamları, din hizmetlileri olmadıkları gibi, din dışı serbest fikirler de üretebiliyorlardı.

Ayrıca İslam dünyasında bilim alış verişini hiçbir zaman için ekonomik araç olarak kullanılmamıştı. Bilim öğrenmek her Müslüman için nasıl farz idiyse, bilim öğretmek de her bilgin için kaçınılmaz bir vazife idi. Bu sebeple her ilim adamı, kendi bilgisinden başkalarının da yararlanması için çaba harcıyor ve gerek evinde gerekse çalıştığı her yerde parasız özel dersane kuruyordu. Batı'da ise bilim; ya kilisenin buyruğu altında bulunuyordu, yada ekonomik araç olarak kullanılıyordu. Profan bir bilim faaliyetine rastlanmadığı gibi, dini bilgilerin dışında karşılıksız bilgi alış verişini yoktu. Hatta geç dönemde üniversitelerin kuruluşu sırasında bile paralı eğitim sistemi hakimdi⁷⁹.

76 Philip K. Hitti, a.g.e., II, 650

77 Ahmed Çelebi, İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi, 114

78 Ahmet Çelebi, a.g.e., 114

79 Will Durant, a.g.e., 453